

PSIHOSOCIJALNE POSLJEDICE BORAVKA U ZATVORU NA MAJKE I NJIHOVU DJECU

Marija Knežević

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda

Grant contract no:
IPA 4.1.5.2.02.01.c04.

Grant shema:
Podrška programima organizacija civilnoga društva u području zagovaranja
i motivacije za društveno isključene skupine.

Kao aktivnost projekta **MA#ME - Osnaživanje zatvorenica za roditeljsku ulogu i uključivanje na tržište rada**, a kako bi pokrenula mlade buduće stručnjakinje i stručnjake na aktivan angažman u ovom području, udruga RODA je raspisala nagradu za studentske radove na temu prava i potreba zatvorenika/ca roditelja, njihovih obitelji, a posebno djece.

PSIHOSOCIJALNE POSLJEDICE BORAVKA U ZATVORU NA MAJKE I NJIHOVU DJECU, Marije Knežević je jedan od nagrađenih radova.

Sadržaj ovog materijala isključiva je odgovornost udruge RODA.

Projekt MA#ME provodi Udruga RODA u partnerstvu s Hrvatskim zavodom za zapošljavanje - Područnim uredom u Požegi i Centrom za podršku i razvoj civilnog društva Delfin iz Pakraca te u suradnji s Uredom pravobraniteljice za djecu i Ministarstvom pravosuđa. Ukupna vrijednost projekta je 109.482,40 eura. Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda u iznosu od 93.060,04 eura i Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske.

Trajanje projekta:
veljača 2014. - veljača 2016.

Studij psihologije
Hrvatski studiji
Sveučilište u Zagrebu

PSIHOSOCIJALNE POSLJEDICE BORAVKA U ZATVORU NA MAJKE I NJIHOVU DJECU

Mentor: Doc. dr. sc. Ines Sučić

Studentica: **Marija Knežević**

U Zagrebu, 21. rujna, 2014.

SADRŽAJ:

UVOD	5
HRVATSKI ZATVORSKI SUSTAV I ŽENE	6
MAJKE ZATVORENICE.....	7
PSIHIČKE POTEŠKOĆE MAJKI U ZATVORU.....	9
PSIHOSOCIJALNE POTEŠKOĆE DJECE ZATVORENICA.....	11
VAŽNOST KOMUNIKACIJE IZMEĐU ZATVORENICA I NJIHOVE DJECE.....	14
EDUKACIJSKI PROGRAMI ZA MAJKE KOJE SE NALAZE U ZATVORU	16
ZAKLJUČAK.....	19
LITERATURA.....	20

UVOD

U mnogim zemljama je zabilježen trend rasta zatvorske populacije zbog čega su problemi zatvorske populacije postali od velike važnosti (Liebling i Maruna, 2005.; Tonry i Petersilia, 1999., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012). U SAD-u trend rasta ženske zatvoreničke populacije vidljiv je od 1980-tih. Paralelno s povećanjem žena u zatvoru, povećavao se i broj djece čije se majke nalaze u zatvoru. Uspoređujući broj djece čije su se majke nalazile u zatvoru u 2007. godini s podacima iz 1991., taj broj se povećao za 131 % (Mignon i Ransford, 2012.) Prema procjenama, u Hrvatskoj se u zatvoru nalaze roditelji nekoliko tisuća djece (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2010. godinu, prema Brajša-Žganec i sur., 2011.) Oko 60% zatvorenika ima djecu (predškolske dobi i gotovo jednak broj njih prijavljuju da ih djeca ne dolaze posjećivati (Gabelica Šupljika, 2009., prema Brajša-Žganec i sur., 2011.)

Problem je što je riječ o procjenama i sveobuhvatno prikupljanje podataka o broju djece čiji su roditelji u zatvoru i točan broj posjeta djece nije poznat (Jelavić, 2009., prema Brajša-Žganec i sur., 2011.) Također, unatoč prepoznavanju važnosti, nema sustavnog praćenja djece čiji su roditelji u zatvoru i primjerenog djelovanja, iako je to predviđeno nacionalnim zakonima, preporukama Vijeća Europe i novim europskim zakonskim odredbama (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2010. godinu, prema Brajša-Žganec i sur., 2011.) Propusti su vidljivi i u *Akcijskom planu za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske od 2009. do 2014.* koji se uopće ne bavi djecom čiji su roditelji u zatvoru niti uključuje mjere kojima bi se ona zaštitila (Ministarstvo pravosuđa, 2009., prema Brajša-Žganec i sur., 2011.) No, zabilježene su i pozitivne promjene, zahvaljujući zalaganju stručnih radnika i čuvara u zatvoru. Kao pozitivan primjer možemo navesti prilagođavanje mjesta namijenjenih posjeti djece (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2010. godinu, prema Brajša-Žganec i sur., 2011.) i projekt *Odgovorno roditeljstvo* čija je svrha unaprjeđenje obiteljske potpore, podržavanje roditeljske uloge osoba u zatvorima i smanjenje negativnih učinaka razdvojenosti. Ipak, još je puno prostora za unaprjeđenje, uključujući osiguravanje novčanih sredstava za financiranje troškova putovanja do zatvora za djecu koja si to ne mogu priuštiti, osiguravanje stručnog savjetovanja za roditelje i djecu u zatvoru, provođenje provjerenih edukacijskih programa za roditelje koji su u zatvoru, kao i za stručno osoblje koje radi s roditeljskom populacijom u zatvorskom sustavu.

HRVATSKI ZATVORSKI SUSTAV I ŽENE

Kaznionica u Požegi je jedina kaznionica u Hrvatskoj u kojoj kaznu izdržavaju žene (Babić, Josipović i Tomašević, 2006.) To je kaznionica zatvorenog tipa s poluotvorenim i otvorenim odjelom. U kaznionici u Požegi je i zatvoreni te poluotvoreni odjel za izvršavanje kazne maloljetničkog zatvora, kao i poluotvoreni odjel za punoljetne muškarce. Postojanje samo jedne kaznionice implicira činjenicu da mnoge žene izvršavaju kaznu zatvora daleko od svog doma i obitelji, što dodatno svrstava žene u posebnu, ranjiviju kategoriju zatvorenika.

Zaštita ljudskih prava važno je pitanje u uvjetima zatvaranja jer se zatvaranjem osobi oduzima temeljno ljudsko pravo na slobodu, što za osobu znači ograničenje slobode kretanja, prava slobodnog udruživanja te prava na obiteljski život. Ograničavanje prava na obiteljski život u slučaju zatvaranja pogađa i članove obitelji koji nisu počinili kazneno djelo i imaju sva zajamčena ljudska prava. Ovdje moramo istaknuti pitanje prava roditelja i djece na međusobnu vezu, a time i na obiteljski život. Jedno od prava zatvorenika prema odredbama Zakona o izvršavanju kazne zatvora je i Pravo na vezu s vanjskim svijetom. Dodir s vanjskim svijetom nužno je ograničavati samo u onoj mjeri koja je nužna za održavanje sigurnosti zatvorenika i zatvora, sprječavanja činjenja kaznenih djela i zaštitu žrtava kaznenih djela. Ukoliko ne postoji opasnost od ponovnog počinjenja kaznenog djela ili kršenja sigurnosti, kontakt s vanjskim svijetom treba poticati. Kontakt s vanjskim svijetom zatvorenik ostvaruje dopisivanjem, telefoniranjem i posjetima članova obitelji. Posjete članova obitelji zatvorenik u Hrvatskoj ima pravo primiti dva puta mjesečno i blagdanom, a maloljetna djeca mogu posjećivati zatvorenika svaki tjedan i blagdanom. Zatvoreniku se mogu odobriti izvanredni izlasci radi sudjelovanja u važnim obiteljskim događajima ili radi obavljanja neodgodivog posla u interesu obitelji i zatvorenika. Jedan od oblika kontakta s vanjskim svijetom je i mogućnost izlaska iz kaznionice/zatvora što je pogodnost stečena uspješnošću provođenja programa izvršenja kazne zatvora i može se odobriti nakon izvršenja određenog dijela izrečene kazne. Time se pruža mogućnost intenzivnog kontakta s vanjskim svijetom, odnosno s obitelji, što se smatra motivacijom za uspješno izvršenje kazne zatvora.

MAJKE ZATVORENICE

Warren, Hurt, Loper i Chuhan (2004., prema Mignon i Ransford, 2012.) ističu da se majke zatvorenice susreću s mnogo više teškoća nego očevi koji se nalaze u zatvoru, prvenstveno zato što ih je značajno više odgovorno za djecu prije nego odu u zatvor i teže se prilagođavaju na odvajanje od svoje djece nego očevi. Mnogo je zatvorenica i prije samog uhićenja izloženo rizičnim čimbenicima kao što su siromaštvo, zlouporaba sredstava ovisnosti, obiteljsko nasilje, zlostavljanje u djetinjstvu ili su im roditelji imali kriminalnu povijest (Hungerford, 1993., prema Thompson i Harm, 2000.) Također, žene zatvorenice u većem postotku prije dolaska u zatvor dožive seksualnu i psihičku traumu, boluju od psihičkih bolesti, zloupotrebjavaju sredstva ovisnosti, beskućnice su ili imaju medicinskih problema (Glaze i Maruschak, 2008.; Mumola i Karberg, 2006., svi prema Loper i Tuerk, 2011.) Osim toga, društvo je prema njima puno okrutnije nego prema očevima koji su u zatvoru jer ih smatraju nekompetentnim i nedostojnim majkama (Kauffman, 2001.; Teather, Evans i Sims, 1997., svi prema Mignon i Ransford, 2012.) Majke zatvorenice su u većem postotku samohrani roditelji te se ulaskom u zatvorski sustav moraju osloniti na pomoć šire rodbine ili socijalne službe kako bi zbrinuli svoju djecu (Glaze i Maruschak, 2008., prema Loper i Tuerk, 2011.) Kada se majka nađe u zatvoru, njen ionako težak položaj, dodatno pogoršava činjenica da gube utjecaj na život svog djeteta ili djece (Halperin i Harris, 2004., prema Mignon i Ransford, 2012.) Često strahuju zbog kvalitete brige koju njihova djeca dobivaju dok su one u zatvoru, pitaju se hoće li se nakon što izađu iz zatvora moći ponovno ujediniti i biti obitelj te hoće li i kako objasniti svome djetetu zašto su u zatvoru (Houck i Loper, 2002., prema Mignon i Ransford, 2012.)

Prema „Prison Reform Trustu“ (2000., prema Gregoire, Dolan, Birmingham, Mullee i Coulson, 2010.) samo 5% djece ostaje u svom domu kada im majka ode u zatvor. Nakon što majka izađe iz zatvora, ih 80% ih ponovno postaje glavna skrbnica za dijete, unatoč vremenu izbjivanja (Crisp i Caddle, 1997., prema Gregoire, Dolan, Birmingham, Mullee i Coulson, 2010.) Većina djece čije su majke otišle u zatvor odlaze živjeti sa svojim bakom ili djedom, no ne treba zanemariti činjenicu da djeca čije majke odu u zatvor imaju 5 puta veću vjerojatnost za odlazak u udomiteljske obitelji od onih čiji su očevi u zatvoru (Kisberg i Temin, 2001., prema Mignon i Ransford, 2012.) Glaze i Maruschak (2008., prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) navode da je 45% djece čije se majke nalaze u zatvoru smješteno kod djeda ili bake, a 23% živi kod ostale rodbine.

Ako je otac u zatvoru, 88.4% djece živi sa svojom majkom, a ako je situacija obrnuta, samo 37% djece živi sa svojim ocem. Od velike je važnost kome djeca odlaze dok majka služi zatvorsku kaznu. Djeca o kojoj skrbe sposobne i brižne osobe dok je majka u zatvoru imaju manje problema u ponašanju (Mackintosh, Myers i Kennon, 2006, prema Mignon i Ransford, 2012.) Young i Smith (2000., Parke i Clarke- Stewart, 2002.) ističu da, iako se smatra da se dijete bolje prilagođava situaciji ako je udomljeno kod rodbine (najčešće djedovi i bake), treba uočiti kako se oni suočavaju s emocionalnim, financijskim i fizičkim teškoćama što može umanjiti njihovu sposobnost brige i odgoja. Hagan i Coleman (2001., prema Mignon i Ransford, 2012.) ističu kako kvaliteta brige o djeci zatvorenika ovisi i o količini financijske potpore koju dobivaju skrbnici pa je to područje na koje se može djelovati mje-

rama socijalne politike. Kao što je već napomenuto, djeca čije se majke nalaze u zatvoru razlikuju se od one čiji su očevi u zatvoru prema tome tko se brine o njima dok im je roditelj u zatvoru (Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) U usporedbi s majkama, očevi koji su u zatvoru manje kontaktiraju s djecom prije odlaska u zatvor i za vrijeme boravka u zatvoru, manje su povezani s osobama koje se brinu o njihovom djetetu dok su u zatvoru te pokazuju više razine stresa povezanog s odnosom s djecom i osjećajem kompetentnosti kao roditelja (Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) Činjenica da su majke bolje povezane s osobama koje se brinu za njihovu djecu može biti povezana s činjenicom da je veći broj samohranih majki koje se i prije odlaska u zatvor više oslanjaju na pomoć obitelji i stvaraju širu socijalnu mrežu potpore koja ostaje i nakon odlaska u zatvor. No, moguća je i drugačija situacija. Zbog relativno puno obiteljskih i socioekonomskih problema prije odlaska u zatvor i veće vjerojatnosti korištenja ilegalnih droga, smještanje djeteta kod rodbine može oslabiti povezanost i komunikaciju majke zatvorenice i djeteta (Glaze i Maruschak, 2008., prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.)

PSIHIČKE POTEŠKOĆE MAJKI U ZATVORU

Za roditelja u zatvoru odvajanje od djeteta može uzrokovati bol i patnju. Uz odlazak u zatvor veže se dramatično smanjenje kontakta roditelja i djece, povećanje vjerojatnosti razdora obitelji i zabrinutost oko negativnih posljedica na djecu (Galze i Marusschak, 2008.; Gentry, 2003.; Murray i Farrington, 2008., svi prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) Za većinu majki u zatvoru najveći stres izaziva briga za dječju dobrobit i tuga zbog odvajanja (Clark, 1995.; Kazura, 2001., svi prema Loper i Tuerk, 2011.) Takva vrsta stresa naziva se roditeljski stres i on se odnosi na teškoće nošenja sa specifičnim zahtjevima roditeljstva (Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) Houck i Loper (2002., prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) navode da su majke koje izražavaju veću razinu roditeljskog stresa depresivnije i tjeskobnije te češće krše zatvorska pravila. Za muškarce i žene izražavanje većeg roditeljskog stresa povezano je s agresivnim i nasilnim ponašanjem u zatvoru. Također, majke u zatvoru su izražavale više simptoma depresije kada su imale lošiji odnos s osobama koje se brinu za njihovo dijete i kada su pod većim stresom zbog roditeljstva (smanjen osjećaj roditeljske kompetentnosti i roditeljske privrženosti te povećan stres povezan s posjetama u zatvoru).

Nadalje, Gregoire, Dolan, Birmingham, Mullee i Coulson (2010.) nalaze veliki postotak psihičkih bolesti kod majki koje imaju djecu mlađu od 18 mjeseci, a nalaze se u zatvoru odvojene od njih. Većina ih nije uključena ni u kakav tretman niti je njena bolest prepoznata, što dugoročno stvara velike poteškoće i za nju i za dijete. U 2004., 57 % roditelja u državnim zatvorima je imalo mentalne poteškoće, dok ih je 67% zloupotrijebilo ili bilo ovisno o sredstvima ovisnosti (Glaze i Maruschak, 2008., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Drugi autori navode neke od psihičkih problema majki u zatvorima. Majke u zatvorima su često depresivne, tjeskobne, iskazuju žaljenje, smatraju se nesposobnima i strahuju zbog percipiranih problema ponovnog ujedinjenja s djetetom na slobodi (Baunach, 1979.; Chapman, 1980.; Fogel i Martin, 1992.; Greenfeld i Minor-Harper, 1991., svi prema Thompson i Harm, 2000.) Wright, Salisbury i Van Voorhis (2007., prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) ukazuju da su depresija i anksiozni poremećaji česti kod majki zatvorenica, dok su agresivna i nasilna ponašanja tipična za muške zatvorenike (Harer i Langan, 2001.; Kuanling i Sorensen, 2008., svi prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) U uzorku zatvorenica istraživanja Saline, Lesondaka, Razzana i Weilbaechera (2007.) 75% žena ima simptome posttraumatskog stresnog poremećaja.

Znanstvenici naglašavaju važnost prepoznavanja i tretiranja PTSP-a i drugih kroničnih mentalnih poremećaja zatvorenica kako bi umanjili pojavu recidivizma zatvorenica (Hobfoll, 1998., prema Salina, Lesondak, Razzano i Weilbaecher, 2007.). Isto tako, pred znanstvenike se stavlja zadatak konstruiranja valjanih i na dokazima utemeljenih metoda i načina točnog utvrđivanja ženinih potreba unutar zatvorskog sustava, djelotvorne rehabilitacije i učinkovitog korištenja nedovoljnih resursa, proširivanja upotrebe i poboljšavanja tretmana namijenjenih zatvorenicama za oporavak i rehabilitaciju (Blitz, Wolff, Pan i Pogorzelski, prema Salina, Lesondak, Razzano i Weilbaecher, 2007.) Pri tome treba uzeti u obzir činjenicu da je prevalencija mentalnih bolesti u zatvoreničkoj populaciji mnogo veća nego u općoj populaciji (Birmingham, Mason i Grubin, 1996.; Maden, Taylor, Brooke i Gunn, 1995., svi prema

Gregoire, Dolan, Birmingham, Mullee i Coulson, 2010.), s najvećim postotkom kod zatvo-
renica (Office for National Statistic, 1998., prema Gregoire, Dolan, Birmingham, Mullee i
Coulson, 2010.) Tome vjerojatno pridonosi činjenica da je odvajanje od djeteta manje stre-
sno za očeve, s obzirom da i prije odlaska u zatvor imaju manje kontakta sa svojom djecom
(Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.)

PSIHOSOCIJALNE POTEŠKOĆE DJECE ZATVORENICA

Djecu zatvorenika često nazivaju „zaboravljenim žrtvama“ zločina ili „siročićima pravde“ (Matthews, 1983.; Shaw, 1992., a svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Djeca čiji su roditelji u zatvoru mogu se osjećati napušteno, nesigurno i ljuto, a ti osjećaji mogu negativno djelovati na ponašanje i školski uspjeh (Kampfner, 1995.; Snyder i sur., 2001., svi prema Tuerk i Booker Loper, 2006.) Djeca zatvorenika imaju nisko samopoštovanje, depresiju i emocionalno se udaljuju od obitelji i prijatelja (The Osborne Association, 1993., Seymour, 1998.) Drugim riječima, djeca proživljavaju višestruke emocionalne i socijalne teškoće tijekom roditeljskog boravka u zatvoru koje mogu prerasti u dugotrajne probleme prilagodbe. Djeca proživljavaju roditeljsko uhićenje i zatvaranje na različite načine i u sagledavanju posljedica koje taj postupak ima za dijete moramo uzeti u obzir je li zatvorena majka ili otac, kakva je kvaliteta odnosa roditelj-dijete prije zatvaranja, djetetovu dob, o kakvoj je zatvorskoj kazni riječ i njenoj dužini, postoji li kontakt s roditeljem u zatvoru, kako je uređena skrb o djetetu nakon što je roditelj otišao u zatvor te kako se drugi članovi nose s tim događajem i širi društveni kontekst (Hagan i Dinovitzer, 1999.; Johnson i Waldfogel, 2004.; Murray i Farrington, 2008.; Parke i Clarke-Stewart, 2003.; Parke i Clarke-Stewart, 2012., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.)

Samo uhićenje roditelja može biti vrlo stresno za dijete. Dijete se može osjećati ugroženo, prestrašeno i šokirano (Fishman, 1998.; Nijnatten, 1998.; Richards i sur., 1994., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Kampfnerovo istraživanje (1995., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) pokazalo je da mnogo djece ima simptome posttraumatskog stresnog poremećaja, uključujući ponovno proživljavanje uhićenja njihove majke. Najčešće početne reakcije na odvajanje od roditelja uključuju tugu, ljutnju, brigu, usamljenost, probleme sa spavanjem i zaostajanje u razvoju (Poehimann, 2005., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.)

Smatra se da je za djecu gore zatvaranje majke od zatvaranja oca jer se pretpostavlja da su majke uključnije u brigu za djecu, a i veća je vjerojatnost da će biti zatvorene dalje od svoga doma za razliku od očeva (Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Nacionalna longitudinalna studija mladih (1979., SAD) je pokazala da je majčin odlazak u zatvor povezan s a kriminalnim ponašanjem njene djece u odrasloj dobi (Huebner i Gustafson, 2007., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Drugačije nalaze dobivaju Kimer, Alati i Williams (2007., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) koji ne nalaze povezanost problema u ponašanju i mentalnih poteškoća djece čiji je otac u zatvoru, pa postoji pitanje o različitim utjecajima na razvoj djeteta ukoliko mu je majka, odnosno otac u zatvoru. Slične rezultate donosi meta analiza Murraya, Farringtona i Sekola (2012.) koja je pokazala da odlazak roditelja u zatvor povećava probleme u ponašanju kod djece, povećava rizik za antisocijalno ponašanje, no ne za slabiji školski uspjeh, korištenje droga ili pojavu psihičkih bolesti. Povezanost povećanja antisocijalnog ponašanja djece i odlaska u zatvor roditelja može se objasniti odrastanjem u vrlo specifičnoj okolini i stresnim iskustvima te izloženosti modelu roditelja koji se neadekvatno nosi sa životnim problemima. No, moguće je i da je okolina odgovorna za povećanje

antisocijalnog ponašanja takve djece. Često su stereotipi o djeci kriminalaca ukorijenjeni kod njihovih vršnjaka, učitelja, profesora i ostalih članova njegove okoline toliko da ih vide kao osobe koje su predodređene da budu kriminalci pa se oni u skladu s očekivanjima i ponašaju (Philips i Gates, 2011., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Treće objašnjenje može biti da je povezanost između antisocijalnog ponašanja i roditeljskog odlaska u zatvor rezultat djelovanja nedovoljno kontroliranih varijabli genetskog i socijalnog utjecaja u istraživanjima, što može dovesti do provizorne korelacije roditeljskog odlaska u zatvor i povećanja antisocijalnog ponašanja.

Drugi autori ističu veću vjerojatnost pojave psihičkih problema kod djece zatvorenika. Snyder, Carlo i Coats Mullins (2001., prema Mignon i Ransford, 2012.) ističu da je veća vjerojatnost da će se kod djece čiji su roditelji u zatvoru razviti depresija, tjeskoba, ljutnja, poremećaj pažnje i spavanja. Ti rizici doprinose problemima u ponašanju u školi i slabim ocjenama (Sharp i sur., 1997./1998., prema Mignon i Ransford, 2012.) Znanstvenici su identificirali različite posljedice za djecu, ovisno o razvojnom razdoblju u kojem se nalaze tijekom izvršenja kazne zatvora njihovog roditelja. Ako je riječ o djetetu između druge i šeste godine, odlazak majke u zatvor može dovesti do emocionalnih i psiholoških problema (Baunach, 1985., prema Parke i Clarke- Stewart, 2012.) Djeca pokazuju internalizirane probleme kao što je anksioznost, tuga, depresija, sram, krivnja, pobuđenost i eksternalizirana ponašanja kao što je ljutnja, agresija, neprijateljstvo prema skrbnicima i rođacima (Bloom i Steinhart, 1993.; Dresser i sur., 1992.; Fishman, 1983.; Gaudin, 1984.; Johnston, 1995.; Sack i sur., 1976., svi prema Parke i Clarke- Stewart, 2012.) Djeca koja pohađaju školu pokazuju probleme povezane sa školom i odnosima s vršnjacima (Sack i sur., 1976., prema Parke i Clarke- Stewart, 2002.) Sack i sur. (1987., Parke i Clarke- Stewart, 2002.) govore o prolaznim školskim fobijama kod djece, Santon (1980., Parke i Clarke- Stewart, 2002.) o slabim školskim uspjesima kod 70% ispitane djece i problemima u ponašanju kod 5 % djece, a Trice (1997., Parke i Clarke- Stewart, 2002.) o napuštanju škole i suspenziji kod adolescenata čiji su roditelji zatvorenici.

Hetherington i sur. (1998., prema Parke i Clarke- Stewart, 2002.) govore o razlikama u djelovanju odlaska u zatvor roditelja ovisno o tome radi li se o ženskom djetetu ili muškom, na način da dječaci više pokazuju eksternalizirane ponašajne probleme, dok djevojčice internalizirane probleme. No, teško je odgovoriti što točno dovodi to ovih navedenih problema zato što i prije samog uhićenja i odlaska roditelja u zatvor obitelj većinom prolazi kroz razdoblje nestabilnosti i nesređenosti, tako da se sam odlazak u zatvor jednog od roditelja ne bi trebalo sa sigurnošću povezati sa negativnim pojavama kod djece.

Ranije spomenuta socijalna stigma djece zatvorenika u nekim slučajevima ide do socijalne izolacije, neprijateljstva i zlostavljanja od strane vršnjaka (Nesmith i Ruhland, 2008., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Zbog straha od socijalne izolacije dijete može biti prisiljeno na šutnju o situaciji u kojoj se našlo što može još više otežati dobivanje pomoći i podrške (Arditti, 2005.; Myers, Smarsh, Amlund-Hagen i Kennon, 1999., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Problem je i što djeca često ne dobivaju iskreno i za njih primjereno objašnjenje gdje i zašto im se roditelj nalazi. Becker i Margolin (1967., prema Parke i Clarke- Stewart, 2012.) smatraju da dijete ne bi trebalo znati da im se roditelj nalazi u za-

tvoru kako bi se smanjila trauma vezana uz odvajanje. No, drugi smatraju da to nije dobar postupak i da to samo povećava emocionalnu patnju djeteta (Snyder-Joy i Carlo, 1998., prema Parke i Clarke- Stewart, 2012.) Također, objašnjenje gdje im se roditelj nalazi ne smije biti površno i netočno, već mora biti jasno i iskreno jer nesigurnost i nedostatak informacija o tome gdje im se roditelj nalazi samo umanjuje djetetovu sposobnost da se nosi s takvom situacijom te je ono anksioznije i uplašenije (Johnson, 1995., prema Parke i Clarke- Stewart, 2012.)

Još jedna teškoća s kojom se susreću djeca zatvorenika je nemogućnosti intimnog i primjerenog kontakt s roditeljem zbog udaljenosti i troškova putovanja do zatvora, neodgovarajućeg vremena mogućih posjeta koji se preklapaju sa školom, nepostojanja odrasle osobe koja bi ih htjela odvesti u posjetu (Hairston, 1998.; Murray, 2005.; Arditti, Smock i Parkman, 2005.; Nesmith i Ruhland, 2008., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Važan problem s kojim se suočavaju djeca zatvorenika je promjena načina odgoja i brige (Kjellstrand i Eddy, 2011.a, 2011.b, prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Roditelj koji je na slobodi nakon što mu je partner zatvoren može biti usamljen, depresivan, preopterećen, (Richards i sur. 1994., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Dodatna teškoća je i promjena u budžetu obitelji, promjena škole, susjedstva ili mjesta boravka. Obitelj i djeca mogu proživljavati dodatne teškoće kada se bivši zatvorenici vrate u obitelj zbog toga što se obitelj adaptirala i preuzela nove uloge nakon njihovog odlaska u zatvor (McDermott i King, 1992.; Morris, 1965., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Djeci je još nepovoljnija situacija ponovljenog odlaska roditelja u zatvor. Ponovljena i iznenadna napuštanja djeteta mogu povećati vjerojatnost razvoja poremećaja ličnosti, teškoće učenja i pamćenja ili bilo koje druge psihičke teškoće u djetinjstvu ili kasnije u odrasloj dobi (Gregoire, Dolan, Birmingham, Mullee i Coulson, 2010.)

VAŽNOST KOMUNIKACIJE IZMEĐU ZATVORENICA I NJIHOVE DJECE

Zaštitni faktor koji može pomoći djetetu da se lakše nosi s odvajanjem od roditelja je kvalitetan odnos s roditeljem te je zbog toga potrebno osigurati roditelju što bolji i češći kontakt s djetetom (Myers i sur., 1999.; Thompson, 1998., svi prema Parke i Clarke- Stewart, 2002.) Poehlmann (2005.a, prema Mignon i Ransford, 2012.) ističe da je održavanje kontakta majke u zatvoru s djecom važno za dobrobit nje i djece. Hairston (1991.a, prema Thompson i Harm, 2000.) ističe da očuvanje obiteljskih i društvenih veza tijekom odsluživanja kazne i poslije na slobodi smanjuje pojavu recidivizma zatvorenika. Stoga bi se velika važnost trebala pridavati programima u zatvorima koji unaprjeđuju obiteljske veze i motiviraju bivše zatvorenike da ne čine nova kaznena djela. Česti kontakti umanjuju teškoću odvajanja od djeteta, majke postaju odgovorniji roditelji, emocionalna veza koju stvaraju pruža zaštitu i za roditelja i za dijete. Najbolji način komunikacije djeteta i roditelja u zatvoru ovisit će o načinima i čestini kontakta prije zatvora i razvojnoj dobi djeteta (Tuerk i Booker Loper, 2006.) Pisanje pisama je izvrstan način komunikacije za roditelje i djecu čija je veza nestabilna jer ne zahtjeva trenutni odgovor kao komunikacija telefonom tako da obje strane mogu razmisliti o tome što će napisati i kako (Magaletta i Herbst, 2001., prema Tuerk i Booker Loper, 2006.) Još jedan prediktor bolje prilagodbe djeteta su kvalitetni odnosi sa širom obitelji i potpora šire socijalne mreže (Parke i Clarke- Stewart, 2002.)

Loper, Carlson, Levitt i Scheffel (2009.) pronalaze da su majke češće od očeva, nakon odlaska u zatvor, kontaktirale s djetetom. Majke su češće pisale pisma, kontaktirale osobe koje se brinu za njihovo dijete/djecu i telefonirale djeci, no ako se usmjerimo samo na posjete djece, muški i ženski zatvorenici nisu se statistički razlikovali. Otprilike polovica u svakoj grupi nije imala ni jedan posjet djeteta u zatvoru tijekom prošle godine. Više od polovice zatvorenika/ca izjavljuje da posjete djece ne traju dovoljno dugo, da ih podsjećaju na to što im nedostaje u životu i da im je gledanje odlaska djeteta na kraju posjete jako teško. Ograničen kontakt s djetetom, vrlo malo posjeta djeteta ili nedolaženje djeteta u posjete doprinose stresu majka zatvorenica (Warren i sur., 2004., prema Mignon i Ransford, 2012.) Djeca rijetko posjećuju svoje majke zbog neodobravanja obitelj, nemogućnosti prijevoza do zatvora i straha od zatvorskog okružja (Jorgensen, Hernandez i Warren, 1986.; Loeber i Stouthamer-Loeberm 1986.; Hungerford, 1993.; Kumpfer, 1993.; Thompson i Harm, 1995.; Pollack, 1998.; prema Thompson i Harm, 2000.) Isto tako, roditelj može izgubiti motivaciju za roditeljstvo ako se kontakt s djetetom ne održava, djeca mogu stvoriti netočne i nerealistične percepcije svojih majki (Johnston i Straus, 1999., prema Mignon i Ransford, 2012.) Također, iako većina majki nakon izlaska iz zatvora misle vratiti skrbništvo nad svojom djecom, nedostatak komunikacije mijenja odnos roditelj-dijete i umanjuje njen autoritet u donošenju odluka za dijete iz zatvora (Clark, 1995.; Johnston i Gabel, 1995., svi prema Loper i Tuerk, 2011.)

Nažalost, zatvori nisu mjesta primjerena djeci i zbog toga djeca često smatraju posjet zatvoru vrlo stresnim (Hairston, 1998.; Nesmith i Ruhland, 2008.; Richards i sur., 1994., svi prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Uvjeti posjeta se razlikuju od zatvora do zatvora, ali može se zaključiti da zatvorski sustavi ne omogućavaju bliski kontakt roditelja i djeteta

(Robertson, 2007., prema Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Sobe namijenjene posjeti djece trebale bi sadržavati mjesta gdje je moguća igra, knjige, igračke i potrebno je osoblje koje bi majkama olakšavalo i vodilo ih. Clement (1993., prema Parke i Clarke- Stewart, 2002.) govori o uspješnom načinu uređenja posjeta djece u nekoliko zatvorskih institucija koje imaju posebna mjesta za igru, posjeti su produženi, fleksibilno je vrijeme posjeta i postoje posebni prostori za djecu u institucijama. Mnogi smatraju da je zbog uvjeta posjeta bolje ne dovesti djecu, ali znanstvenici smatraju da, ako i postoje negativne posljedice posjeta, kao što su hiperaktivnost i razdražljivost, one su kratkog vijeka te nema dokaza o dugoročnim negativnim posljedicama (Johnston, 1995., prema Parke i Clarke- Stewart, 2002.) Posljedice boravka u zatvoru posebno je važno istražiti u skupini djece koja zajedno boravi s majkom do određene životne dobi u zatvorskom sustavu (uglavnom do 12-18 mjeseci života djeteta) (Women's Prison Association, 2009., prema Luther i Gregson, 2011.)

EDUKACIJSKI PROGRAMI ZA MAJKE KOJE SE NALAZE U ZATVORU

Roditeljstvo unutar zatvora je potpuno drugačije iskustvo roditeljstva te ono uključuje učenje kako biti roditelj na udaljenosti, kako ispraviti greške iz prošlosti i ostvariti pozitivnu vezu s djetetom i osobama koje se brinu o njemu (Loper i Tuerk, 2006., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) Problemi koji se javljaju kod zatvorenica su kriva vjerovanja o djelovanju njihovog izvršenja kazne na dobrobit djeteta (Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) Mogu biti uvjereni da na njihovo dijete ne utječe njihov odlazak u zatvor ili zbog tjeskobe potaknute krivnjom koju osjećaju mogu misliti da ne mogu ništa učiniti za svoje dijete i obitelj kada se nalaze daleko od doma. Nadalje, događa se i to da majke nakon izlaska iz zatvora očekuju da će odmah nastaviti s ulogom majke i često ne shvaćaju da se dijete nakon njihovog odlaska promijenilo i postalo odraslije. Majke koje se nalaze u zatvorskom sustavu se snažno povezuju s ulogom majke i zbog toga su motivirane tražiti skrbništvo nakon što izađu iz zatvorskog sustava, no to nije dovoljno. Mora im se ukazati na moguće teškoće i prepreke povezane s roditeljstvom koje mogu doživjeti tijekom boravka u zatvoru i nakon izlaska (Baker i Carson, 1999., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) Bez obzira na njihovu vještinu roditeljstva prije odlaska u zatvor, ulaskom u zatvor potrebe su im jedinstvene vještine kako bi bili uspješni roditelji i održali odnos roditelj-dijete tijekom razdoblja odvojenosti i nakon što se vrate kući (Loper i Tuerk, 2006., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.)

Osiguravanjem edukacija za poboljšanje vještine roditeljstva zatvorski sustavi nastoje unaprijediti zatvorenikovo znanje i vještine koje bi trebale poboljšati obiteljsko funkcioniranje (Pollock, 2002., prema Loper i Tuerk, 2011.) Nažalost, takvi programi su vrlo raznoliki, rijetko im se provjerava valjanost i provode se samo na ograničenom broju zatvorenika (Eddy i sur., 2008.; Loper i Tuerk, 2006.; Glaze i Maruschak, 2005., svi prema Loper i Tuerk, 2011.) Programi namijenjeni roditeljima u zatvoru razlikuju se od onih namijenjenih roditeljima koji su na slobodi (Eyberg i sur., 2005.; Sanders i sur., 2003., svi prema Loper i Tuerk, 2011.) Ciljevi programa mogu biti različiti, od bihevioralne promjene ponašanja, povećanja kontakta s djecom, poboljšanja vremena provedenog tijekom posjete, povećanja interakcije roditelja i djeteta, poboljšanja roditeljskih vještina. Stručnjaci smatraju da je najkorisnije smanjenje roditeljskog stresa i emocionalna regulacija zbog prisilnog odvajanja od djeteta (Loper i Tuerk, 2011.; Parke i Clarke- Stewart, 2002.) Roditeljske intervencije temelje se na načinima kako se suočiti i nositi sa stresom uzrokovanim odvajanjem od djeteta, a uključuje instrukcije kako uspostaviti pozitivan kontakt s djetetom (putem telefoniranja i pisama), vještine uspostave dobrog odnosa sa skrbnikom, kako se nositi s izazovima roditeljstva i nošenja sa stresom na konstruktivan i nenasilan način. Edukacija namijenjena roditeljima u zatvoru treba sadržavati i uvid u utjecaj odlaska u zatvor na njihovu obitelj, moraju razumjeti važne činjenice dječjeg razvoja kako bi znali komunicirati s djetetom na pravi način (Mackintosh i sur., 2006., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) Loper i Tuerk (2006., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) naglašavaju da je bitno i razumijevanje važnosti komunikacije s djecom i osobama koje se brinu za njihovo dijete dok su oni u zatvoru, izražavanje zahvalnosti i potpore za skrbnike njihove djece, razumijevanje zakona i pravi-

la povezanih sa skrbništvom njihove djece. Nadalje, Kane, Wood i Barlow (2007., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) pridaju važnost razvijanju toplih odnosa s djecom, jačanju samopoštovanja i samoefikasnosti povezanoj s roditeljstvom.

Jedan od cilja edukacije može biti i učenje roditeljskih vještina koje se u uobičajenim okolnostima odvija kroz iskustvo, no životno iskustvo majki zatvorenica često je neprikladno pa se smatra kako bi majkama zatvorenicama od koristi bilo pohađanje programa namijenjenog učenju roditeljskih vještina (ACA, 1990., prema Thompson i Harm, 2000.) Uspješno roditeljstvo je kompleksan zadatak koji zahtjeva znanje o djetetovom razvoju i načinu odgoja, kao i vještine važne za međuljudske veze i samopoštovanje (Thompson i Harm, 2000.) VanDeusen, Yarbrought i Cornelson (1985., prema Thompson i Harm, 2000.) smatraju da se povećanjem majčine kompetentnosti može dramatično utjecati na život djeteta i umanjiti njegovu vjerojatnost uključivanja u kriminalne radnje. Istraživanje ishoda programa PEP (*Parenting from prison*) koji se provodio tijekom 15 tjedana, a uključivao je teme razvoja djeteta, komunikacije, vodstva i samopoštovanja, pokazalo je značajno povećanje samopoštovanja majki, te su promijenile svoja očekivanja o djetetovom ponašanju, kažnjavanju i ulogama roditelj-dijete, a i povećan je broj kontakta putem posjeta i pisanja pisama. Thomson i Harm (2000.) ukazuju na pozitivan utjecaj posjeta djece na zatvorenice, odnosno na njihovo samopoštovanje, empatiju, znanje o roditeljskoj ulozi, unatoč tome što je većina majki imala povijest zlouporabe sredstava ovisnosti ili je bila zlostavljana kao dijete.

Jedna od poznatijih intervencija u Americi je PFI (*Parenting from inside: Making the mother-child connection*). To je intervencija koja je utemeljena na razvoju kognitivno-bihevioralnih vještina nastojeći poboljšati fizičku reakciju na stresne događaje, prepoznavanje i mijenjanje nerealističnih vjerovanja te poboljšavanje specifičnih vještina kao što je efektivno slušanje i razvoj prikladne komunikacije s ciljem generalizacije naučenog na situacije s kojima se susreću (npr. suradnja s osobama koje se brinu o njihovoj djeci, komunikacija s djecom o svojoj prošlosti i njihovim problemima) (Loper i sur., 2007., prema Loper i Tuerk, 2011.) Loper i Tuerk (2011.) navode uspješnost PFI intervencije u smanjenju stresa povezanog s roditeljstvom, poboljšanju emocionalne prilagodbe, poboljšanju odnosa sa skrbnikom njihove djece, povećanju komunikacije s djecom putem pisama. Zatvorenice su izvijestile i o povećanom osjećaju roditeljske kompetentnosti i smanjenog osjećaja stresa povezanog uz posjete djece.

Većina programa koji postoje i ovi navedeni su usredotočeni na osobu koja je u zatvoru i nisu uzimane u obzir potrebe bliskih osoba koje su na slobodi. Važnost usmjeravanja na obitelj opravdava se činjenicom da su zatvorenici koji su tijekom vremena u zatvoru održali bliske veze s obitelji bili uspješniji nakon izvršenja kazne (Clements, 1986.; Hairston, 1987., svi prema Parke i Clarke-Stewart, 2002.) Intervencije koje mogu biti povoljne za održavanje i osnaživanje bračnog odnosa su bračni posjeti, dopusti, obiteljsko i bračno savjetovanje. Intervencije u zatvorskom sustavu mogu se usmjeriti i na jačanje veze roditelja i osobe koja se brine o njihovom djetetu na slobodi (Abidin i Brunner, 2005., prema Loper i Tuerk, 2011.) Jedan od pozitivnih ishoda intervencija povećan je broj posjeta djece zatvorenicama (Robbers, 2005., prema Loper i Tuerk, 2011.), ali važno je i pisanja pisama, telefonski raz-

govori te povećanje komunikacije i uspostavljanje dogovora o odgoju djeteta s osobama koje se brinu o njima u odsutnosti roditelja (Tuerk i Loper, 2006., prema Loper i Tuerk, 2011.) Uspješnost intervencija ne bi se trebala gledati samo u povećanju kontakta s djecom, već i u kvaliteti tih odnosa, odnosno razvijanju pozitivnih komunikacijskih obrazaca.

Pregled programa za roditelje u zatvoru u SAD-u pokazao je da uspješni program mora sadržavati mogućnost stjecanja znanja, vještina i shvaćanja posebnosti situacije u kojoj se nalaze, osjećaj potpore i prihvaćanje drugih roditelja u zatvoru i voditelja predavanja (Kane, Wood i Barlow, 2007., prema Kennon, Mackintosh i Myers, 2009.) Smatra se da time roditelji vraćaju osjećaj kontrole, smanjuju osjećaj krivnje i izolacije, povećavaju empatiju prema svojoj djeci i osjećaju se sposobnim pomoći svojoj djeci.

Nedostatak istraživanja o uspješnosti pojedinih edukacija o roditeljstvu je taj što se radi o samoprocjenama, a zatvorenici su skloni dati neiskrene informacije (Hart, Forth i Hare, 1991., prema Loper, Carlson, Levitt i Scheffel, 2009.) Također, u takvim studijama traži se od zatvorenika da se u odgovorima baziraju samo na jedno dijete, ako ih imaju više, što je moglo utjecati na njihovu percepciju i davanje točnijih samoprocjena. Osim toga, potrebno je ispitati djelovanje programa nakon što majka izađe na slobodu, odnosno je li ona u mogućnosti naučeno generalizirati na svakodnevnicu koja je često nepovoljna za bivše zatvorenice koje su u većini slučajeva samohrane, ekonomski nestabilne, bivše korisnice sredstava ovisnosti i društveno marginalizirane.

ZAKLJUČAK

Obitelj i djeca zatvorenika doživljavaju mnoge teškoće nakon što je jedan roditelj otišao u zatvor (Murray, Farrington i Sekol, 2012.) Djeca proživljavaju traumatsko odvajanje od roditelja, usamljenost, socijalno su marginalizirana, daju im se netočne i zbrkane informacije o tome gdje im se roditelj nalazi, često im je alternativan smještaj nesiguran i promjenjiv, smanjena su mjesečna primanja obitelji te je moguća i promjena mjesta stanovanja i škole. Majke, kao posebna kategorija zatvorenika, su sklone depresiji, anksioznosti, iskazuju žaljenje, smatraju se nesposobnima i strahuju za budućnost djece (Baunach, 1979.; Chapman, 1980.; Fogel i Martin, 1992.; Greenfeld i Minor-Harper, 1991., svi prema Thompson i Harm, 2000.) Zbog dobrobiti djece i majki u zatvoru nužno je provođenje programa edukacije o roditeljstvu u zatvorskom okružju, poticanje češće i kvalitetnije komunikacije djece i roditelja, osiguravanje sigurnog i djeci prilagođenog posjeta roditelju u zatvoru, no prije svega kvalitetnije i točnije prikupljanje podataka o broju djece čiji su roditelji u zatvoru kako bi bili u mogućnosti zahvatiti cjelokupnu rizičnu populaciju djece i pružiti im pomoć.

LITERATURA:

1. Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006.) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13, 685-743.
2. Brajša-Žganec, A., Franc, R., Merkaš, M., Radačić, I., Šerić, M. i Šikić-Mičanović, L. (2011.) *Analiza stanja prava djece i žena u Hrvatskoj*. Zagreb: UNICEF, ured za Hrvatsku.
3. Gregoire, A., Dolan, R., Birmingham, L., Mullee, M. i Coulson, D. (2010.) The mental health and treatment needs of imprisoned mothers of young children. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 21, 378- 392.
4. Kennon, S.S., Mackintosh, V.H. i Myers, B.J. (2009.) Parenting education for incarcerated mothers. *The Journal of Correctional Education*, 60, 10-30.
5. Loper, A.B., Carlson, L.W., Levitt, L. i Scheffel, K. (2009.) Parenting stress, alliance, child contact, and adjustment of imprisoned mothers and fathers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 48, 483-503.
6. Loper, A.B. i Tuerk, E.H. (2011.) Improving the emotional adjustment and communication patterns of incarcerated mothers : effectiveness of a prison parenting intervention. *J Child Fam Stud*, 20, 89-101.
7. Luther, K. i Gregson, J. (2011.) Restricted motherhood: Parenting in a Prison Nursery. *International Journal of Sociology of the Family*, 37, 85-104.
8. Mignon, S.I. i Ransford, P. (2012.) Mothers in prison: Maintaining connections with children. *Social Work in Public Health*, 27, 69-88.
9. Murray, J., Farrington, D.P. i Sekol, I. (2012.) Children's antisocial behavior, mental health, drug use and educational performance after parental incarceration: a systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 2, 175-210.
10. Myers, B.J., Smarsh, T.M., Amlund-Hagen, K i Kennon, S. (1999.) Children of incarcerated mothers. *Journal of Child and Family Studies*, 8, 11-25.
11. Park, R. i Clarke-Stewart, K. (2002.) Effects of parental incarceration on young children. Papers prepared for the „From Prison to Home“ Conference (January 30-31, 2002.)
12. Salina, D.D., Lesondak, L.M., Razzano, L.A. i Weilbaeher, A. (2007.) Co-Occurring mental disorders among incarcerated women: Preliminary findings from an intergrated health treatment study. *Mental Health Issues in the Criminal Justice System*, 207-225.
13. Seymour, C. (1998.) Children with parents in prison: Child welfare policy, program, and practice issues. *Child Welfare League of America*, 78, 469-494.
14. Thompson, P.J. i Harm, N.J. (2000.) Parenting from prison: Helping children and mothers. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 23, 61-81.
15. Tuerk, E.H. i Booker Loper, A. (2006.) Contact between incarcerated mothers and their children: Assessing Parenting Stress. *Journal of Offender Rehabilitation*, 43, 23-43.

PROJEKT PROVODI:

Udruga Roditelji u akciji - RODA

Čanićeva 14, 10000 Zagreb

t. (01) 6177 500

f. (01) 6177 510

m. (091) 586 3717

e. roda@roda.hr

www.roda.hr

PARTNERI:

HRVATSKI ZAVOD ZA ZAPOŠLJAVANJE

Područni ured Požega

Alojzija Stepinca 5

34000 Požega

t. (034) 638 400

f. (034) 638 374

e. HZZ.Pozega@hzz.hr

www.hzz.hr

CENTAR ZA PODRŠKU I RAZVOJ CIVILNOG DRUŠTVA DELFIN

Braće Radić 13

34550 Pakrac

t. (034) 411 780

e. delfin-zamir@gmail.com

www.delfin-pakrac.com

POSREDNIČKA TIJELA:

VLADA REPUBLIKE HRVATSKE

Ured za udruge

e. info@uzuvrh.hr

www.uzuvrh.hr

NACIONALNA ZAKLADA ZA RAZVOJ CIVILNOGA DRUŠTVA

e. zaklada@civilnodrustvo.hr

www.zaklada.civilnodrustvo.hr

Više informacija o EU fondovima:

www.strukturnifondovi.hr

**NADI BOJU
U SVAKOM
DANU**

ULAGANJE U BUDUĆNOST